

В. П. Антонюк,

доктор економічних наук, професор,

головний науковий співробітник,

ORCID 0000-0003-2100-7343,

e-mail: antonukvp@gmail.com,

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ, Україна

РИЗИКИ І ВТРАТИ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ

Вступ. Актуальність теми дослідження. Людина та її робоча сила виступає основним капітальним активом постіндустріальної економіки, який трактується сучасними економістами як людський капітал. *Під людським капіталом (ЛК) розуміється сукупність знань, навичок і досвіду людей, рівень їх інтелекту, культури й мотивації, які формують продуктивні здібності населення, що використовуються в процесі трудової і підприємницької діяльності та забезпечують виробництво національного доходу.* Формування та розвиток людського капіталу забезпечує економічне зростання та добробут країни, можливості гідно конкурувати серед інших країн у світовій економіці. Фахівці Світового Банку (СБ) вважають, що нагромаджуючи та розвиваючи людський капітал кожна країна може здолати бідність та побудувати більш інклюзивне суспільство [1].

Україна є однією з найбільших європейських країн за територією та чисельністю освіченого населення, яке формує трудові ресурси. Однак в умовах війни з Росією вона стикається з великими ризиками його втрати. Слід відзначити, що формування людського капіталу визначається багатьма умовами та чинниками, тому виникає і безліч ризиків для забезпечення його нормального розвитку. Наприклад, низький рівень життя та поширеність бідності, недоступність якісної системи освіти, несприятливе екологічне середовище тощо. Однак найбільші ризики і загрози для формування людського капіталу несуть війни, які знищують населення, що є фізіологічною основою людського капіталу. Впродовж всієї історії свого існування українська нація неодноразово стикалася з цією загрозою та несла значні людські втрати.

У мирний час, уже в період незалежності України, вона мала проблеми з нагромадженням людського капіталу, оскільки починаючи з 90-х років ХХ століття відбувалося неухильне зменшення чисельності населення, робочої сили та зайнятих в економіці. Також система загальної та професійної освіти не забезпечувала якісного навчання, тому рівень компетенцій у більшості випадків не відповідав потребам сучасного технологічного розвитку та модернізації економіки країни, що обумовлювало низький рівень продуктивності праці. Розв'язана

Росією військова агресія проти України та масштабні воєнні дії призводять до втрати значної частки населення та соціальної інфраструктури, що негативно позначиться на відтворенні людського капіталу і майбутньому розвитку країни. Людські втрати внаслідок воєн аналізуються багатьма дослідниками. **Метою даної статті** є акцентування уваги на демографічних та соціальних аспектах ризиків втрати людського капіталу України внаслідок нав'язаної Російською Федерацією війни 2014-2022 рр.

Виклад основного матеріалу. Населення країни складає демографічну основу людського капіталу. Його позитивна динаміка забезпечує збільшення чисельності робочої сили, яка, при умові здобуття якісної освіти й кваліфікації та ефективної зайнятості, забезпечує зростання ВВП. Про пріоритетність демографічної та освітньої компоненти у формуванні ЛК свідчить методика вимірювання людського капіталу Світовим банком (СБ), який з 2018 р. розраховує Індекс людського капіталу (ІЛК), який може нагромадити до свого 18-річчя дитина, що народилася сьогодні, враховуючи різноманітні ризики для здоров'я й освіти. Саме ця методика базується на використанні демографічних і освітніх показників оцінки людського капіталу. ІЛК СБ вимірюється за трьома компонентами: виживаність, освіта в школі (кількісна і якісна оцінка), стан здоров'я [2]. При цьому використовуються такі показники як: дитяча смертність до 5-річного віку, тобто до того віку, коли почнеться процес нагромадження ЛК в системі формальної освіти; показник виживаності дорослих, як частки 15-річних, що зможуть дожити до 60-річного віку, що визначатиме обсяги робочої сили даного покоління у майбутньому; кількість років навчання в школі до 18-періоду з урахуванням якості освіти, що формує якісні характеристики робочої сили.

Отже, збереження та примноження населення, стимулювання його економічної активності та забезпечення якісної освіти є основними умовами нагромадження людського капіталу будь якої країни. Війна, як квінтесенція насильства, призводить до незворотних втрат населення та людського капіталу країни, на території якої відбуваються воєнні дії. Як відзначають вітчизняні дослідники онтології війни

і миру, в сучасній культурі демонструється вкоріненість метафоричного ототожнення війни зі звіром, а також вказується на стійкий зв'язок семантики війна – кров, що яскраво підтверджується українським прислів'ям «Війна людей їсть, а кров'ю закипає» [3]. Крім прямого знищення населення, війна завдає шкоди здоров'ю ще більшої кількості людей, руйнує житлову та соціальну інфраструктуру, яка є необхідною умовою життєдіяльності людини, руйнує економіку та знижує можливості зайнятості, а також знищує або зменшує фінансові ресурси.

Ризики щодо втрати людського капіталу, обумовлені воєнними діями, мають різні форми прояву, які здебільшого виражаються у такому.

В аспекті підтримання життя та здоров'я:

– прямі фізичні втрати людей внаслідок убивств;

– ушкодження здоров'я внаслідок поранення, поширеності захворювань, які призводять до зниження працездатності, настання інвалідності;

– важкі психологічні травми як військових, так і мирного населення, отримані внаслідок воєнних дій.

В аспекті нормального функціонування родини, домогосподарства як первинної ланки відтворення людського капіталу:

– руйнування родини через смерть окремих її членів;

– руйнування родини через внутрішню або зовнішню міграцію (втеча від війни) переважно жінок, дітей та осіб похилого віку;

– збільшення кількості дітей-сиріт, які втратили батьківське піклування;

– руйнування матеріального середовища життєдіяльності родини, домогосподарств (житла, господарських приміщень, транспорту тощо);

– втрата працюючих членів родини, зниження доходів, загострення матеріальних та соціальних проблем з утримання і виховання дітей та молоді;

– зниження народжуваності внаслідок смертності у репродуктивному віці, погіршення здоров'я, погіршення житлових та матеріальних умов існування.

В аспекті збереження і функціонування соціальної інфраструктури відтворення ЛК:

– руйнування закладів середньої, професійно-технічної та вищої освіти;

– призупинення навчального процесу внаслідок воєнних дій;

– втрата частини педагогічного та професорсько-педагогічного персоналу навчальних закладів унаслідок мобілізації та смерті;

– руйнування закладів охорони здоров'я та аптечної мережі;

– призупинення або обмеження діяльності закладів охорони здоров'я;

– виникнення дефіциту лікарських засобів, унаслідок зменшення їх виробництва та труднощів з постачанням;

– виникнення проблем з фінансовим забезпеченням системи освіти та охорони здоров'я.

В аспекті умов та можливостей реалізації людського капіталу:

– руйнування підприємств, виробничої інфраструктури, втрата робочих місць та можливостей зайнятості, безробіття;

– руйнування або згорнення дрібного підприємництва, унеможливлення самозайнятості;

– втрата джерел доходів економічно активного населення, суттєве зниження життєвого рівня, поширення бідності;

– втрата кваліфікації через тривалу незайнятість за фахом.

Слід відрізнити короткострокові і довгострокові ризики втрати людського капіталу внаслідок війни: втрати працездатного населення можна віднести до короткострокових і середньострокових втрат; втрати дітей та молоді, зниження народжуваності призводить до довгострокових наслідків зменшення ЛК. Один із найбільш негативних демографічних ризиків війни для людського капіталу є те, що внаслідок війни змінюється не в кращий бік структура населення, що позначається на генфонді країни. Як відзначає відомий український історик, дослідник наслідків численних війн в Україні Ярослав Грицак: «...найбільша родова травма України має соціально-демографічний характер. Війни призвели до величезних втрат серед усіх груп населення. Були, однак, групи, які пропорційно зазнали втрат найбільше: чоловіки призовного віку, євреї та середній клас. Відбувався "дарвінівський добір навпаки": від репресій і на фронті найперше гинули найактивніші, найчесніші, найінтелігентніші, найпрацьовитіші. Виживали пристосованці, які не виявляли активної позиції, були соціально апатичними» [4].

Багато досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців свідчать про те, що війни спричиняють довгострокові втрати для держав та суспільства. При цьому найбільші – саме у сфері людського капіталу. Якщо зруйновані війною матеріальні активи при наявності ресурсів вдається відновити у відносно невеликий термін, то для відтворення людського капіталу необхідні десятиліття, які пов'язані з народженням, вихованням, навчанням та професійною підготовкою робочої сили.

В історії України війни неодноразово приносили непоправні втрати її населенню. У ХХ столітті Перша та Друга світові війни, локальні громадянські й міжетнічні війни, боротьба за незалежність України та збройний спротив проти комуністичного режиму мав наслідком величезні втрати населення. Ярослав Грицак обґрунтовує, що *умовно* можна говорити про 1914–1945 рр. як про одну велику Тридцятилітню війну ХХ століття. За одною з оцінок, відзначає він, від початку Першої світової війни і до кінця Другої в Україні насильницькою смертю загинули кожен другий чоловік і кожна четверта

жінка. За іншими, консервативнішими, оцінками на українських землях демографічні втрати за 1914-1945 рр. становили близько п'ятнадцяти мільйонів осіб [4]. Такі значні демографічні втрати пояснюють, чому при високому рівні народжуваності (коефіцієнт народжуваності у 1925 р. склав 38‰ (народжень на 1000 осіб), у 1940 р. – 27,3‰) населення України у першій половині ХХ століття практично не зростало. За оприлюдненими даними, станом на 1917 р. на території у сучасних межах України мешкало 38,8 млн осіб, на початок Другої світової війни у 1939 р. – 39 млн осіб, після війни у межах УРСР у 1959 р. мешкало 42 млн осіб [5].

Тривалий час (з 1945 по 2014 р.) територія України не зазнавала на своїх теренах воєнних дій, що сприяло демографічному піднесенню. В цей час демографічна складова людського капіталу розвивалася внаслідок процесів природнього та міграційного приросту населення, тому до 1993 р. населення зростало до 52 млн осіб. Однак на цей процес суттєво вплинула трансформаційна криза 90-х років ХХ століття, яка мала катастрофічні економічні наслідки. Значне зниження життєвого рівня позначилося на зниженні народжуваності та зростанні смертності, що призвело до неухильного зменшення чисельності населення починаючи з 1994 р.

Новим воєнним випробуванням стала агресія Російської Федерації в Криму і на Донбасі та розв'язана внаслідок цього гібридна війна, яка важким тягарем лягла на економіку та суттєво позначилася на умовах формування людського капіталу. Фахівці з університету Гумбольдта, досліджуючи наслідки гібридної війни в Україні, назвали економіку України *тяжко пораненою*. За їхніми розрахунками, внаслідок війни ВВП на душу населення в Україні зменшився в середньому на 15,1% за період 2013-2017 рр., тоді як за відсутності війни повільно би зростав [6]. Це позначилося на доходах населення, можливостях зайнятості та можливостях інвестицій держави у людський капітал. Однак найбільш негативні наслідки для ЛК були пов'язані з втратами людей та їх вимушеним переселенням.

За інформацією Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України (МінТОТ), наслідком вторгнення Росії на українські землі стали десятки тисяч смертей та мільйони постраждалих українців. Чимало людей через бойові дії були змушені покинути домівки та починати життя з нуля на новому місці. У війні на Донбасі за сім років (з 2014 по 2021 р.) загинули близько 14 тисяч українців, з яких понад 3 тисячі цивільних. Ще 400 тисяч громадян стали учасниками бойових дій. Внаслідок окупації частини східних регіонів приблизно 3,5 мільйона людей стали переселенцями, а 1400 тис. осіб виїхали з окупованих територій в інші регіони або країни вважай на постійне місце проживання [7]. Всі ці люди перенесли неодноразові стресові ситуації та моральні травми. Анексія Криму та окупація частини Донбасу мала наслідком значні

втрати населення: якщо у 2014 р. в Україні нараховувалося 45,4 млн, то в 2015 р. – 42,9 млн, які або залишилися на окупованих територіях, або виїхали в інші країни [5].

Відбулося переміщення також значної кількості установ соціальної інфраструктури та підприємств. Так, за оприлюдненими даними з окупованих територій перемістилися 42 навчальних заклади, які змушені були налагоджувати свою роботу в абсолютно нових умовах з великими проблемами матеріального, фінансового і кадрового забезпечення. Це не могло не позначитися на навчальному процесі та можливостях забезпечення якісного професійного навчання. Це стосується також і медичних закладів та підприємств різних сфер діяльності, що призвело до порушення їх нормальної роботи з обслуговування населення, звузило можливості працевлаштування.

Численні дослідження показували, що біженці від цієї війни, яким надано статус внутрішньо переміщених осіб (ВПО) стикалися з багатьма проблемами, передусім з бідністю. Так, соціологічне опитування, здійснене фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України спільно з Міжнародним благодійним фондом «Карітас України», який надавав допомогу біженцям, виявила такі проблеми ВПО: «Найпоширенішими основними потребами, для вирішення яких переселенці зверталися до осередків «Карітас», були оплата житла (41,3%) та оплата харчування (41,5%). Це вказує на надзвичайно низький рівень життя ВПО, охоплених дослідженням, при якому наявних у них ресурсів не вистачає навіть на задоволення базових потреб у харчуванні. Кожен восьмий опитаний (12,6%) потребував допомоги у лікуванні себе або членів домогосподарства. Серед інших потреб респонденти часто вказували на відсутність зимових речей, засобів особистої гігієни, необхідність вирішення питань освіти, поновлення документів, потребу в психологічному супроводі» [8].

Аналіз численних досліджень проблем внутрішньо переміщених осіб, у тому числі фахівцями Інституту економіки промисловості НАН України [9] й Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України [10] дають змогу систематизувати ризики для розвитку людського капіталу, які виникли внаслідок цієї гібридної війни, яка хоч і відбувалася на обмеженій території України, однак мала вплив на всю країну. Для відтворення людського капіталу мали значення такі негативні наслідки гібридної війни, як для вимушено переміщених з окупованих територій, так і для населення всієї країни:

величезні економічні втрати, які позначилися на можливостях держави здійснювати на достатньому рівні соціальні інвестиції у людський розвиток;

втрата майна, роботи та суттєве зниження рівня життя внутрішньо переміщених осіб, що позначи-

лося на умовах і можливостях їх нормальної життєдіяльності та задоволенні основних потреб;

знищення соціальної і комунальної інфраструктури (передусім житла, системи забезпечення міст і сіл, навчальних закладів та закладів охорони здоров'я), що позначилося на якості життя;

порушення навчального процесу під час воєнних дій та при переміщені вимушених переселенців, вимушена зміна навчальних закладів, учнівських колективів тощо, що знижує якість освітнього процесу;

погіршення здоров'я ВПО та збільшення труднощів з отриманням якісної медичної допомоги;

зменшення надходжень у бюджет та недофінансування до достатнього рівня галузей соціальної сфери, які забезпечують формування ЛК.

Ще гірша картина з відтворенням людського капіталу на окупованих Росією територіях Донбасу та Криму. Точного підрахунку населення ОРДЛО немає, а дані суттєво відрізняються. За оцінкою уряду на непідконтрольних територіях Донбасу на даний момент проживають близько 1,6 млн осіб [11]. За переписом місцевого населення невизнаними республіками у 2019 р. налічувалося 2,27 млн у ОРДО та 1,5 млн людей в ОРЛО. За приблизними підрахунками ООН на 2019 р. з огляду на кількість споживання питної води на той самий 2019 р. – 2,8 млн осіб [12].

На окупованих територіях систематично порушуються права і свободи людей, демократичні принципи існування суспільства, які є невід'ємною основою людського розвитку, та погіршуються соціально-економічні умови життєдіяльності: має місце занепад і знищення великих об'єктів індустрії – заводів, фабрик, шахт та інших підприємств, що призвело до ліквідації робочих місць та звужує ринок праці, знижує доходи населення; мають місце політичні переслідування та репресії, обмежується свобода слова та вибору; обмежується можливість виїзду в Україну та інші країни, окрім Росії, можливості спілкування з рідними, які покинули ОРДЛО; існує повна інформаційна блокада зі сторони українських та західних ЗМІ, поширюється неправдива та викривлена інформація про Україну та інші демократичні країни, іде масована антиукраїнська пропаганда; навчання в школах та вузах за змістом та ідеологічною орієнтацією повністю перейшло на російські наративи та стандарти.

Все це в сукупності не створює необхідні умови для формування і розвитку людського капіталу з сучасним світоглядом та компетенціями, необхідними для відкритого демократичного суспільства, заснованого на знаннях. Дослідження показують, що значна частка населення окупованих територій вороже налаштована до України і ніколи не увільється в український соціум. За підсумками адаптивної соціології по ОРДЛО, для нашої держави буде втрачено 400-500 тис. населення навіть в умовах реінтеграції цих територій [12].

Ще більше ризиків та втрат для людського капіталу нашої країни принесла повномасштабна війна Росії проти України, розв'язана 24.02.2022 р. Військове вторгнення призвело до руйнування багатьох великих підприємств, втрати або згорнення малого та середнього бізнесу, безпрецедентного скорочення бюджетних надходжень від підприємницької та трудової діяльності громадян. На кожен день війни втрати бюджету складають близько 2 млрд грн, зменшуються надходження від податку на додану вартість (у березні збір цього податку становив до 60% від запланованого), мають місце втрати від сплати єдиного соціального внеску [13]. Усі ці втрати катастрофічно зменшують можливості фінансування людського розвитку, інвестицій в освіту та охорону здоров'я. В умовах війни більшість коштів іде на оборону країни, за інформацією Мінфіну, зараз не фінансуються видатки розвитку і в обмежній кількості фінансуються поточні та захищені видатки.

Найбільші ризики на сучасному етапові пов'язані з масштабними руйнуваннями міст і сіл України та вбивством цивільного населення і смертями військових. Зараз немає повної інформації щодо цих втрат, однак навіть локальні повідомлення свідчать про тисячі убитих мирних громадян. За оприлюдненою інформацією ООН, лише за два тижні від початку повномасштабної війни (станом на 7 березня 2022 р.), було зафіксовано 1335 втрат серед цивільного населення України: 474 убитих і 861 поранених [14]. Однак це далеко не повні втрати, оскільки на той час не було інформації з окупованих міст Бучі, Гостомеля, Ірпеня, Волновахи, Маріуполя та багатьох інших захоплених міст і територій, де є повідомлення про сотні жертв серед мирного населення. Ці цифри уточнюються і не включені у вищенаведену статистику. При цьому гине багато дітей. За даними Офісу генерального прокурора за 16 днів війни в Україні вже загинуло 79 дітей та майже 100 поранено. Найбільше постраждалих у Київській, Харківській, Донецькій, Сумській, Херсонській та Житомирській областях. [15]. Продовження війни призведе до ще більших втрат населення України та людського капіталу у майбутньому, оскільки гинуть багато жінок, що вплине на народжуваність.

Ще одним каналом втрати людського капіталу України є вимушена міграція з України в інші країни, які розгорнули широкі програми тимчасового захисту біженців від війни. У резолюції Європейського Парламенту, ухваленій на позачерговому пленарному засіданні 1 березня, здійснено активізацію Директиви про тимчасовий захист – вперше з моменту набрання нею чинності у 2001 р. Метою директиви було надання негайного тимчасового захисту в ЄС особам, які втікають від війни в Україні, зокрема громадянам України, та іншим особам, які мають дозвіл на проживання в країні. Тому лише

протягом перших двох тижнів війни з України виїхало більше 2 млн людей, ще близько 5 млн перемістилися в межах України [16]. Міграція з України триває і за прогнозами, вона може перевищити 6 млн осіб. В міграції є дуже великий ризик втрати як людського капіталу, так і інвестицій в економіку України від українських заробітчан за кордоном. Багато працездатних біженців з України зможуть адаптуватися і працевлаштуватися. За різними оцінками, 20-25% вимушених мігрантів не планують повертатися. Після закінчення війни велика вірогідність возз'єднання частини родин не в Україні, а за кордоном, що буде мати вкрай негативні економічні та демографічні наслідки. Як відзначають дослідники міграційних процесів, у 2021 р. в Україну перераховано заробітчанами \$15 млрд, що було на 25,4% більше, ніж у 2020 р. (\$12,12 млрд). За нинішніх реалій, в разі об'єднання родин за межами України, значна частка зароблених грошей витратиться за кордоном. Підсилюється фактор згорання переказу українцями коштів з Європи додому є повним зламом інвестиційної привабливості України в очах гастарбайтерів. Адже після руйнування Бучі і Гостомеля, бомбардувань міст-мільйонників, загрози повного знищення Маріуполя та 30-відсоткового руйнування Харкова, а також затягування війни на невизначений термін, вагання щодо купівлі нерухомості в Європі або в Україні зникають [17]. Такі загрози втрати людського капіталу дуже великі, оскільки Європа потребує робочої сили і буде сприяти інтеграції українців у своє суспільство.

Для формування якісних характеристик людського капіталу (освіченості й загального світогляду, креативності та культури, професійних знань та сучасних компетенцій) надзвичайно важливою є система освіти. Під час війни більшість закладів освіти призупинили свою роботу, а значна їх кількість зазнає руйнувань. За даними Міністерства освіти і науки України (МОН), станом на 15 березня 2022 р. внаслідок обстрілів та бомбардувань пошкоджено 80 закладів дошкільної освіти. Багато руйнувань закладів загальної середньої, позашкільної та спеціалізованої освіти, однак повні дані відсутні. У більшості навчальних закладів оголошено вимушені канікули, деякі вже переходять на дистанційне навчання. У зв'язку з воєнними діями постраждали також заклади професійної освіти: зруйновано 2 заклади П(ПТ)О, 27 – пошкоджено, орієнтовна вартість будівництва нового закладу складає 10-12 млн євро. Пошкоджено: будівлі Приазовського державного технічного університету, Сумського державного університету, Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Національного університету «Чернігівська політехніка» та багатьох інших вузів України. Значна кількість закладів вищої освіти здійснює евакуацію із зони бойових дій [18].

Слід вказати не лише на руйнування матеріальної бази, а й на втрати викладацького складу та студентів, як в якості мирного населення, так і в якості

захисників України. В зоні воєнних дій регулярними є порушення навчального процесу, а на окупованих територіях – знищення українських підручників і методичних матеріалів. Більшість дітей-біженців втратили на значний час можливість навчатися. Отже система освіти зазнає великих втрат від війни, що негативно позначається на якості процесу формування людського капіталу.

Також мають місце значні втрати у сфері науково-дослідницької діяльності, де задіяний людський капітал найвищого професіонального рівня. За даними МОН станом внаслідок активних воєнних дій на території України значного руйнування зазнало майно та будівлі багатьох наукових установ, об'єктів дослідницької інфраструктури, зокрема унікальне наукове обладнання та устаткування, дослідні лабораторії, центри колективного користування науковим обладнанням, та продовжує зазнавати руйнування інноваційна інфраструктура. Тому розпочалася евакуація наукових установ та інноваційних підприємств: керівник ДП «Оріон» веде перемовини з керівництвом відповідних установ про організацію роботи підприємства на території Львівської області; керівник ДП «Мікротек» веде перемовини з відповідними керівниками областей про організацію роботи підприємства на заході України [18]. Отже, внаслідок війни зруйновано можливість здійснення наукової діяльності у багатьох науково-дослідних інститутах. Скоріш всього є втрати і серед кадрового наукового потенціалу, однак поки що такі дані відсутні.

Висновки. Проведений аналіз показав, війна призводить до дуже великих втрат людського капіталу країни. Основні ризики його відтворення пов'язані з такими наслідками воєнних дій:

насильницькі смерті мирного населення та військового складу, втрата здоров'я та інвалідність унаслідок поранень, які призводять до зменшення тривалості життя;

руйнування економіки, зменшення доходів країни та скорочення інвестицій в соціальну інфраструктуру, яка забезпечує формування ЛК;

втрата робочих місць через руйнування підприємств, скорочення виробництва, зменшення інвестицій, наслідком чого є зростання безробіття, втрата доходів, а також неможливість використати сформований ЛК, що нерідко призводить до втрати продуктивних здібностей робочої сили;

масова міграція за кордон потоку біженців від війни та значний ризик неповернення частини людей, що емігрували.

Україна мала суттєві втрати людського потенціалу у першій половині ХХ століття внаслідок Першої та Другої світової війни та внутрішніх збройних конфліктів, які склали близько 40% наявного населення. У ХХІ столітті вона зіштовхнулася з військовою агресією Російської Федерації, яка розв'язала повномасштабну війну, що наносить Україні значних людських втрат. Воєнні дії тривають і рахунок

втрата ще не закритий, вони можуть нанести дуже велику шкоду людському капіталу України як внаслідок смертей, так і внаслідок міграції населення в інші країни. Дослідження та оцінка ризиків і втрат людського капіталу від війни має бути продовжена і поглиблена, що важливо для розробки дієвої соціальної політики відтворення людського потенціалу і людського капіталу у повоєнний період.

Література

1. Что такое человеческий капитал и что такое проект человеческого капитала? URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital/brief/about-hcp>.
2. Проект развития человеческого капитала. Группа всемирного банка. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30498/33324RU.pdf?seq>.
3. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. Київ: НІСД, 2019. 560 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-07/Monografiya_Ontologiya_print.pdf.
4. Грицак Я. Одна велика Тридцятилітня війна XX століття. Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/11/16/160496/>.
5. Населення України. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.
6. Юлія Блушч, Маріка Валенте. У що обходяться гібридні війни: приклад України. URL: <https://voxukraine.org/u-shho-obhodyatsya-gibridni-vijni-priklad-ukrayini/>.
7. 7 років війни РФ проти України. Дані, цифри, наслідки (інфографіка). URL: <https://freeradio.com.ua/7-rokiv-viiny-rf-proti-ukrainy-dani-tsyfry-naslidky-infografika/>.
8. Характеристика домогосподарств внутрішньо переселених осіб – бенефіціарів допомоги МБФ «Карітас України». Київ, 2018. 56 с.
9. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення: монографія / О.Ф. Новікова, В.П. Антонюк, О.В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 244 с.
10. Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи: кол. моногр. / НАН України, Секція суспільних і гуманітарних наук. Київ, 2019. 350 с.
11. В уряді оцінили чисельність населення ОРДЛО. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/05/05/novyna/polityka/uryadi-oczinily-chyselnist-naselennya-ordlo>.
12. ОРДЛО в цифрах: чи є кого повертати? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-ordlo-v-tsyfrakh/31151759.html>.
13. Втрати державного бюджету за кожен день війни становлять близько 2 млрд грн. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3451214-za-kozen-den-vijni-budzet-vtraeae-blizko-2-milardiv-minfin.html>.
14. ООН назвала кількість загиблих цивільних українців з початку війни. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/9/7329635/>.
15. За 16 днів війни в Україні загинули 79 дітей. URL: <https://rivne1.tv/news/134235-za-16-dniv-viiny-v-ukraini-zahinuli-79-ditey>.
16. Портал оперативних даних. Ситуація з біженцями з України. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>.
17. Резнікова Н., Панченко В. Яке майбутнє очікує на українських біженців? URL: <https://tyzhden.ua/Economics/254562>.
18. Огляд поточного стану сфери освіти і науки України в умовах російської агресії (станом на 15 березня 2022 року). URL: <https://theewc.org/content/uploads/2022/03/March-15-2022-Overview-of-the-current-state-of-education-and-science-.pdf>.

References

1. Chto takoye chelovecheskiy kapital i chto takoye proyekt chelovecheskogo kapitala? [What is human capital and what is a human capital project?]. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital/brief/about-hcp> [in Russian].
2. Proyeht razvitiya chelovecheskogo kapitala [Human capital development project]. *World bank group*. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30498/33324RU.pdf?seq> [in Russian].
3. Parakhon'skiy, B. O., Yavorska, H. M. (2019). Ontologiya viiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl [Ontology of war and peace: security, strategy, meaning]. Kyiv, NISD. 560 p. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-07/Monografiya_Ontologiya_print.pdf [in Ukrainian].
4. Hrytsak, Ya. Odnа velyka Trydtsiatylitnа viina XX stolittia [One great Thirty Years' War of the 20th century]. *Istorychnа pravda – Historical truth*. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/11/16/160496/> [in Ukrainian].
5. Naseleennia Ukrainy [Population of Ukraine]. *Wikipedia*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8 [in Ukrainian].
6. Yuliia Blushch, Marika Valente. U shcho obkhodiatsia hibrydni viiny: pryklad Ukrainy [What do hybrid wars cost: the example of Ukraine]. Retrieved from <https://voxukraine.org/u-shho-obhodyatsya-gibridni-vijni-priklad-ukrayini/> [in Ukrainian].
7. 7 rokiv viiny RF proty Ukrainy. Dani, tsyfry, naslidky (infografika) [7 years of war of the Russian Federation against Ukraine. Data, numbers, consequences (infographic)]. Retrieved from <https://freeradio.com.ua/7-rokiv-viiny-rf-proty-ukrainy-dani-tsyfry-naslidky-infografika/> [in Ukrainian].
8. Kharakterystyka domohospodarstv vnutrishno pereselenykh osib – benefitsiariv dopomohy MBF «Karitas Ukrainy» [Characteristics of households of internally displaced persons - beneficiaries of assistance from the "Caritas of Ukraine" International Fund]. (2018). Kyiv [in Ukrainian].
9. Novikova, O. F., Antoniuk, V. P., Pankova, O. V. et al. (2018). Intehratsiia vnutrishno peremishchenykh osib u terytorialni hromady: diahnozyka stanу ta mekhanizmy zabezpechennia [Integration of internally displaced persons into territorial communities: diagnosis of the state and mechanisms of support]. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine. 244 p. [in Ukrainian].
10. Ekonomichna efektyvnist vs sotsialna spravedlyvist: priorytety rozvytku Ukrainy na etapi podolannia kryzy [Economic efficiency vs social justice: development priorities of Ukraine at the stage of overcoming the crisis]. (2019). Kyiv, Section of Social Sciences and Humanities of NAS of Ukraine, 350 p. [in Ukrainian].

11. V uradi otsinyly chyselnist naselennia ORDLO [The government estimated the population of ORDLO]. Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2020/05/05/novyna/polityka/uryadi-oczynily-chyselnist-naselennya-ordlo> [in Ukrainian].
12. ORDLO v tsyfrakh: chy ye koho povertaty? [ORDLO in numbers: is there anyone to return?]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-ordlo-v-tsyfrakh/31151759.html> [in Ukrainian].
13. Vtraty derzhavnoho biudzhetu za kozhen den viiny stanovliat blyzko 2 mlrd hrn [State budget losses for each day of the war amount to about 2 billion hryvnias]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3451214-za-kozen-den-vijni-budzet-vtracae-blizko-2-milardiv-minfin.html> [in Ukrainian].
14. OON nazvala kilkist zahyblykh tsyvilnykh ukraintsv z pochatku viiny [The UN has named the number of dead Ukrainian civilians since the beginning of the war]. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/9/7329635/> [in Ukrainian].
15. Za 16 dniv viiny v Ukraini zahynuly 79 ditei [During the 16 days of war in Ukraine, 79 children died]. Retrieved from <https://rivne1.tv/news/134235-za-16-dniv-viyni-v-ukraini-zahinuli-79-ditey> [in Ukrainian].
16. Portal operatyvnykh danykh. Sytuatsiia z bizhentsiamy z Ukrainy [Operational data portal. The situation with refugees from Ukraine]. Retrieved from <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> [in Ukrainian].
17. Rieznikova, N., Panchenko, V. Yake maibutnie ochikuie na ukrainskykh bizhentsiv? [What future awaits Ukrainian refugees?]. Retrieved from <https://tyzhden.ua/Economics/254562> [in Ukrainian].
18. Ohliad potochnoho stanu sfery osvity i nauky Ukrainy v umovakh rosiiskoi ahresii (stanom na 15 bereznia 2022 roku) [Overview of the current state of education and science in Ukraine in the conditions of Russian aggression (as of March 15, 2022)]. Retrieved from <https://theewc.org/content/uploads/2022/03/March-15-2022-Overview-of-the-current-state-of-education-and-science-.pdf> [in Ukrainian].

Антонюк В. П. Ризики і втрати людського капіталу внаслідок війни

У статті здійснено дослідження демографічних та соціальних аспектів ризиків втрати людського капіталу внаслідок війни. Систематизовано ризики за основними аспектами його формування людського капіталу: збереження здоров'я і життя, нормального функціонування родини, збереження і функціонування соціальної інфраструктури, умов та можливостей реалізації людського капіталу. Висвітлені втрати людського потенціалу у першій половині ХХ століття. Значну увагу приділено ризикам для розвитку людського капіталу, які виникли внаслідок гібридної війни 2014-2021 рр. Зроблено аналіз поточних демографічних втрат людського капіталу, що принесла повномасштабна війна Росії проти України 2022 р. Висвітлено втрати освітньої інфраструктури, яка є вагомим для формування людських активів.

Ключові слова: людський капітал, населення, війна, загрози війни, демографічні втрати населення; втрати соціальної інфраструктури.

Antonyuk V. Risks and Losses of Human Capital as a Result of War

The article studies the demographic and social aspects of the risks of loss of human capital as a result of war. The risks on the main aspects of its formation of human capital are systematized: the preservation of health and life, the normal functioning of the family, the preservation and functioning of social infrastructure, the conditions and opportunities for the realization of human capital. The loss of human potential in the first half of the twentieth century is highlighted. Considerable attention is paid to the risks to the development of human capital arising from the hybrid war of 2014-2021. The analysis of the current demographic losses of human capital, which brought a full-scale war of Russia against Ukraine in 2022, has been made. The loss of educational infrastructure, which is significant for the formation of human assets, is highlighted.

Keywords: human capital, population, war, threats of war, demographic losses of the population; loss of social infrastructure.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2022